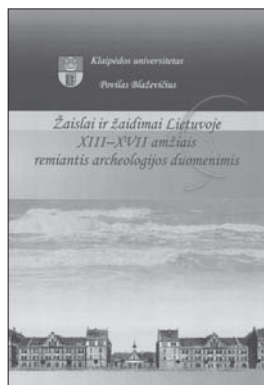

POVILO BLAŽEVIČIAUS DAKTARO DISERTACIJA APIE ŽAISLUS IR ŽAIDIMUS LIETUVOJE XIII–XVII A.

2010 m. kovo 4 d. Klaipėdos universitete šio universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantas Povilas Blaževičius apgynė humanitarinių mokslų (istorijos krypties) daktaro disertaciją tema „Žaislai ir žaidimai Lietuvoje XIII–XVII am-

žiais remiantis archeologijos duomenimis“. Pati disertacija prieš gynimą, kaip jau tampa įprasta Lietuvoje, išleista atskira mažatiraže (15 egz.) 236 puslapių A4 formato knyga, kurioje 117 puslapių užima tekstas, 29 – panaudotų šaltinių ir literatūros sąrašas. Disertacijoje yra 22 priedai (lentelės) ir 167 iliustracijos. Dalį nagrinėjamų temų (lošimų kauliukai, žydiški lošimo vilkeliai, stalo žaidimų lentos Vilniaus žemutinėje pilyje, vaikų žaislai ir žaidimai, seniausieji Lietuvos šachmatai) P. Blaževičius iki disertacijos gynimo yra paskelbęs atskirais straipsniais (iš viso 5). Platesnė disertacijos santrauka anglų kalba ir siaura lietuviška santraukėlė yra išleistos atskirai jos santraukoje „Toys and games in Lithuania in the 13th–17th centuries on the basis of archaeological data“ (70 egz. tiražu). Disertacija buvo rengiama 2005–2009 m. vadovaujant šios apžvalgos autoriui. Buvo sudaryta disertacijos gynimo taryba, į kurios sudėtį įėjo posėdžio pirmininkas prof. habil. dr. Vladas Žulkus (Klaipėdos universitetas), prof. dr. Albinas Kuncevičius (Vilniaus universitetas), doc. dr. Valdemaras Šimėnas (Vilniaus universitetas), doc. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universi-

tetas), dr. Mindaugas Bertašius (Kauno technologijos universitetas). Gynimas vyko universiteto Aula Magna konferencijų salėje (H. Manto g. 84) 15.30–17.50 val.

Pradžioje posėdžio pirmininkas suteikė žodį disertantui, kad pristatytų pagrindinius disertacijos teiginius. Žaislų ir žaidimų liekanos archeologinėje medžiagoje Lietuvoje sistemškai neanalizuotos, beveik nepublikuotos ir menkai žinomos. Šiuo aspektu Lietuvos medžiaga, palyginti su kaimyniniais kraštais, atrodo skurdžiai. Žaislų ir žaidimų tyrimai pradėti susisteminant archeologinių tyrimų metu sukauptą medžiagą – identifikuojant, grupuojant ir tipologizuojant artefaktus. Darbe siekiama išspręsti šiuos uždavinius: inventorizuoti XIII–XVII a. Lietuvos žaislus ir žaidimų artefaktus; sudaryti radinių paskirties hierarchinę schemą; schemos pagrindu sukurti žaislų ir žaidimų tipologinę sistemą; išanalizuoti prieinamus XIII–XVII a. rašytinius šaltinius žaislų ir žaidimų požiūriu; pasinaudoti XIX–XX a. Lietuvos etnografijos medžiaga kaip lyginamaisiais duomenimis, rodančiais archeologinių žaislų ir žaidimų tradicijos tęstinumą; įtraukti prieinamą XIII–XVII a. Europos šalių ikonografinę medžiagą Lietuvos radinių vertinimui bei interpretacijai; įvertinti XIII–XVII a. žaislų išskirtinumą tam tikriems vaiko gebėjimams vystyti; įvertinti žaidimų populiarumą ir jų vietą XIII–XVII a. suaugusiųjų gyvenime; nustatyti žaislų ir žaidimų kilmę ir plėtros kryptis laike bei erdvėje. Disertacijoje ginami šie pagrindiniai teiginiai: 1. Žaislų ir žaidimų gausa sistemškai tyrinėjamosiose istorinėse vietovėse rodo žaislų ir žaidimų įvairovę plačioje geografinėje erdvėje. 2. Sisteminis žaislų tipologijos modelis konstruotinas atsižvelgiant į suaugusiųjų gyvenimo veiklos sritis. 3. Vaikų žaislų įvairovės sisteminė analizė rodo, kad jų ugdomasis pradas didele dalimi siejamas su pasirengimu visaverčiam suaugusiojo gyvenimui. 4. Vaikams ir suaugusiesiems skirtinų

žaislų įvairovė liudija plačiai paplitusias muzikines pramogas bei sportiniais žaidimais išreikštą didžiulę fizinio lavinimo svarbą. 5. Suaugusiųjų žaidimų įvairovė rodo loginio ir strateginio mąstymo lavinimo svarbą bei sėkmės faktoriaus sukeltą potraukį azartiniais žaidimams. 6. Daugiakultūris žaislų ir žaidimų pradai rodo Lietuvos gyventojų kultūrinį perimamumą per diplomatinis, prekybinius ir kitokius ryšius. 7. Žaislų ir žaidimų įvairovė parodo plintančią kitataučių kultūrą Lietuvos miestų gyvenime. 8. Didžiąją Lietuvoje rastų artefaktų dalį sukūrė vietos meistrai pagal prototipą ar nusakytą idėją. 9. Archeologiškai patvirtintų pramogų žaidimų pradžia siejama su XII a. pabaiga ir XIII a. Pramogų radinių kiekis XIII–XVII a. Lietuvoje augo didėjant kultūriniais ryšiams ir plintant žaidimams miestuose bei dvaruose. Nuo XVI a. pabaigos pastebimas tam tikras radinių sumažėjimas greičiausiai atspindi ne pramogų kultūros nykimą, bet veikiau miestų ir dvarų tyrimų trūkumą. Analizuojamų archeologinių dirbinių kontekstas darbe papildytas prieinama ikonografinė medžiaga bei rašytiniais šaltiniais. Geras pavyzdys čia yra flamandų dailininko Piterio Breigelio vyresniojo XVI a. vidurio paveikslas, kuriame vaizduojama daugiau negu 200 pačių įvairiausių vaikų žaidimų. Disertacijos tyrimo duomenų bazę sudaro 344 individualūs archeologiniai radiniai ar jų fragmentai, rasti Lietuvoje iki 2008 m. Jų analizės pagrindu sukurta nauja šios artefaktų rūšies tipologinė schema taip, kad atsiradus naujų duomenų būtų galima lengvai praplėsti bet kurią jos grandį. Tipologiškai žaidimai pagal jų pobūdį suskirstyti į 8 pagrindines sritis: karybos, buities, ūkio, globos, pramogų, muzikos, sporto ir stalo žaidimus. Karybos, buities, ūkio, globos ir pramogų žaislų grupės santykinai priskiriamos vaikų žaislams. Palyginus atskiroms sritims priskiriamų radinių kiekį išsiskyrė 3 itin gausios artefaktų sritys: muzikos žaislai – apie 20% visų analizuotų radinių, sporto žaislai apie 46% ir stalo žaidimų inventorių apie 28% visų aptartų radinių. Atsižvelgiant į esminius žaidimais lavina-

mus įgūdžius, archeologiniai žaislai suskirstyti į 5 pagrindines sritis: karybos, buities, ūkio, globos ir pramogų. Archeologiniai radiniai priklauso dviejų muzikos žaislų grupėms: idiofonams (saviskambiams) ir aerofonams (pučiamiesiems). Sporto žaislų grupė skaidoma į taiklumo, vikrumo ir koordinacijos žaidimų šeimas. Stalo žaidimai – tai įvairiausi stalo žaidimų laukai ir jų vaikštukai. Jie dalomi į 3 grupes: strateginius (šachmatai, kvirkatas, šaškės), strateginius – sėkmės (nardai), sėkmės (lošimo kauliukai). Žaislų radimvietės pasiskirsčiusios labai netolygiai: iš 344 Lietuvoje aptiktų radinių net 271 (78%) rasti Vilniuje (iš jų 86% aptikta pilių teritorijoje), 5% – Kernavėje, 4% – Trakuose, 2% – Klaipėdoje, o kitur po kelis ar vieną. Dauguma žaislų yra vaikų ar universalūs, tik suaugusiųjų žaidimams skiriami 98 dirbiniai, daugiausia yra vietinės gamybos ir datuojami XIV–XV a.

Po pagrindinių ginamų disertacijos teiginių pristatymo žodis buvo suteiktas disertanto moksliniam vadovui, kuris pažymėjo menką temos pažinimą iki ją pradėjo tyrinėti P. Blaževičius, disertanto savarankiškumą ir darbštumą, tyrimų lygio atitikimą dabartiniam žaidimų pažinimui Europoje. Vėliau kalbėjo oficialus oponentas prof. dr. Libertas Klimka. Disertaciją iš esmės jis įvertino kaip labai rimtą, solidų, naują ir aktualų darbą. „Žaidžiančio žmogaus“ kultūros aspektas Lietuvos praeities visuomenės raidoje tebėra menkai žinomas, tad daugelis jį tyrinėjančių disertacijos aspektų yra neabejotini darbo privalumai. Prie diskutuotinių argumentų priskiriamas pageidavimas labiau pagrįsti muzikos instrumentų priskyrimą žaislų kategorijai. Abejonių kelia ir glazūruoto molio moteriškos figūrėlės priskyrimas lėlių kategorijai. Aprašant astragalų (šokikaulių) radimvietes, neaptarta jų tokio didelio skaičiaus priežastis, kai žaidimui naudojami tik 5. Norėtusi ir detalesnio stiklinių rutuliukų panaudojimo žaidimuose pagrindimo. Tačiau tai yra smulkios pastabos, o pats darbas atitinka reikalavimus, keliamus humanitarinių mokslų daktaro disertacijoms istorijos srityje.

Kadangi kitas oponentas – dr. Vyktas Vaitkevičius (Klaipėdos universitetas) ginant disertaciją nedalyvavo (tuo metu buvo išvykęs į užsienį), posėdžio pirmininkas perskaitė jo atsiliepimą, kur trumpai apibūdinamas pats darbas, tačiau suabejota kai kuriais tipologinės schemos elementais. Labiausiai darbe pasigesta teorijos išdėstymo, kartu pabrėžta, kad didžioji P. Blaževičiaus disertacijos vertė – parengtas išsamus ir iliustruotas 344 archeologinių radinių – žaislų ir žaidimų priemonių katalogas. Atkreiptas dėmesys į tai, kad žaislų ir žaidimų akiratyje visuomet turi būti ir buitės, darbo ar kiti daiktai, naudojami žaidimuose. Ši tezė iliustruota citata iš 1724 m. jėzuitų misijos aprašymo. Žaislų ir žaidimų tyrimas XIII–XVII a. Lietuvoje faktiškai apsiribojo diduomenės ir miestiečių erdve. Priminta, kad žaislų ir žaidimų kilmė yra glaudžiai susijusi su religija ir šiuo atveju plačiau aptarta burtų reikšmė. Iš esmės disertacija įvertinta kaip pirmeivis darbas, po kurio turėtų sekti kiti, apimantys platesnius su žaislais ir žaidimais susijusius mūsų pažinimo horizontus.

Atsakomajame žodyje disertantas daugiau dėmesio skyrė posėdyje dalyvavusiam oponentui. Muzikos žaislus P. Blaževičius laiko universaliais, o lėlių figūrėlių žinoma ir molinių. Dėl astragalų gausmo paaiškinta šio žaidimo specifika, kuomet, nors žaidimo metu ir buvo žaidžiama 5 kaulais, išlošti kauliukai tapdavo laimėtojo nuosavybe, tad kartą pralošus ir norint tęsti žaidimą, reikėjo turėti didesnę kauliukų „banką“. Tas pats yra ir su stikliniais rutuliukais. Reaguodamas į paaiškinimus L. Klimka paprieštaravo tik dėl molinės figūros kaip lėlės traktavimo, nes ji vaizduoja suaugusią moterį, o lėlės paprastai būna kūdikiai. Atsakyme V. Vaitkevičiui disertantas gynė savo sudarytą žaislų tipologinę schemą, paaiškino muzikos instrumentų priskyrimo žaislams, suaugusių žmonių daiktus imituojančių žaislų – vaikams aspektus. Jis pripažino, kad kultūrinėms įtakoms žaidimams pereiti iš pagonybės į krikščionybę nustatyti turime per mažai duomenų, o burtai žaidimuose vaidino mažesnę vaidmenį, negu teigia oponentas.

Kartu jis nesutiko su prielaida, kad visos XIII–XVII a. žaidimų priemonės turėjo religinių kontekstą.

Po to kalbėjo disertacijos gynimo tarybos nariai. A. Kuncevičius pasidžiaugė disertacija, kuri pateikia nemažai naujos medžiagos, taip pat ir iš Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų kasinėjimų. Vien šachmatų Lietuvoje rasta 52 figūros – vos ne dvi pilnos lentos ir net 4 spėjamos pačios lentos. Diskusijų būtų mažiau, jeigu darbe būtų žymiai aiškiau apibrėžta, kas yra pramoga ir kas žaidimas. Pateikta tipologija yra gera, nors ją sudarant gal net truputėlį persistengta, nes įtraukti net ir tokie žaislai, kurių Lietuvos archeologai dar nesurado. Dambrelės yra muzikos instrumentai, ne žaislai, ir dėl to net nereikia diskutuoti. Labai geras, preciziškai parengtas ir iliustruotas žaislų bei žaidimų liekanų radinių sąrašas.

V. Šimėnas pabrėžė, kad dauguma disertacijoje nagrinėjamų dirbinių yra surinkta iš ataskaitų, niekad nebuvo skelbta, ir tai yra labai didelis disertanto nuopelnas. Šia prasme disertacija prilygsta jau prieš kurį laiką apgintam G. Rackevičiaus darbui apie arbaletus, apie kuriuos iki tol irgi mažai žinojome. Kartu pasigesta bent menko skyrelio apie lietuviškus nacionalinius žaidimus, pastebėtas vienas kitas smulkus neaiškumas, tačiau iš esmės disertacija įvertinta kaip labai reikšminga.

R. Petrauskas pastebėjo, jog pasakyti, kad disertantas pasirinko iš esmės netyrinėtą temą – per mažą. Lietuvos istoriografijoje žaidimo elementas kultūroje apskritai nebuvo tapęs atskiro tyrimo objektu. Net ir Europoje žaidimų tyrimai neturi nei senų tradicijų, nei aiškios sistemos, tad P. Blaževičiaus pasiryžimas tirti šį fenomeną iš tikrųjų yra sveikintinas ir neabejotinai pavykęs. Vertingiausia disertacijos dalis yra artefaktų aprašymas ir jų originali klasifikacija. Šių smulkių atradimų visuma yra neabejotinai svarus indėlis į vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvos visuomenės gyvenimo pažinimą. Kaip istorikas jis pasigedo rašytinių šaltinių duomenų.

Tyrinėjama tema yra neabejotinai tarpdalykinė, todėl archeologui vertėjo atidžiau paieškoti rašytinių šaltinių duomenų, kas modernioje viduramžių archeologijoje Lietuvoje jau seniai tapo įprastu dalyku. Dabar gi panaudoti šaltiniai ir istorinė literatūra yra negausi, fragmentiška ir kartais atrodo net atsitiktinė. Buvo galima labiau pasitelkti ir temai artimus kaimyninių šalių, visų pirma Lenkijos, istorikų darbus. Abejonių sukėlė ir tyrimo geografinis apibrėžtumas – visi žinome, kokia buvo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė aptariamuoju laikotarpiu, o tyrimas atliktas XX a. Lietuvos ribose. Dirbinių chronologija dažnai pernelyg plati – XIV–XV ar net XIV–XVI a., todėl pageidautinos chronologiją patikslinančios, medžiaga pagrįstos hipotezės. Kaip pastaba yra pažymėta, kad rašytinį šaltinį cituoti reikia originalo kalba. Iš esmės tekstas metodologiškai preciziškas, kalba ir stilius nepriekaištingi.

M. Bertašiumi patiko pats darbo pristatymas, bet pasigesta istorinių šaltinių analizės, kruopštesnės istoriografijos apžvalgos. Tipologinėje schemoje lieka neaišku, kiek yra paimta iš disertanto cituojamo A. S. Choroševo ir kiek sudaryta paties. Pabrėžta darbo svarba atpažįstant tokius objektus ateityje ir apskritai padedant juos surasti bei identifikuoti. Disertanto jis pasiteiravo, ar nekilo mintis pasidomėti Veterinarijos akademijos kolekcijos kauline medžiaga, joje ieškant neidentifikuo-

tų kaulinių žaislų ar žaidimų liekanų. Bendra darbo stilistika ir vidinė sąranga palieka labai gerą išpūdį.

V. Žulkus užbaigė gynimo tarybos narių pasisakymus trumpai paryškindamas pagrindinius gimanomos disertacijos privalumus: tipologinės schemos originalumą, statistinius, rentgeno, dendrologinius, cheminės analizės ir kitus medžiagų tyrimo metodus atliekant dirbinių analizę ir kt. Disertantas tyrinėja žaidimą kaip reiškinį, o tai Lietuvos archeologijoje yra nauja. Didžiausia darbo vertė yra tai, kad P. Blaževičius į Lietuvos archeologiją įtraukė iki tol mažai žinomų radinių rūšį, pirmą kartą susistemino ir tuo sukūrė šios rūšies artefaktų identifikavimo galimybę tiek Lietuvos, tiek ir tarptautiniame kontekste.

Disertantas trumpai atsakė į kai kurias tarybos narių išsakytas pastabas bei dalyvių klausimus. Teirautasi dėl pačiūžų paskirties (V. Žulkus), vietinių žaidimų artefaktų (M. Ščiavinskas), žaislų skirtumų pagal socialines klases (R. Širouchov), Klaipėdos regiono žaislų skirtumo (E. Abromavičius), neidentifikuotų dirbinių (M. Bertašius), žaislų kaip vienfunkčių ir dvifunkčių dirbinių (K. Perminas).

Po slapto balsavimo tarybos nariai vienbalsiai nutarė Povilui Blaževičiui suteikti humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro mokslo laipsnį.

Gintautas ZABIELA